

Ivan Radman-Livaja
Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR-10000 Zagreb

Pierre Gros – Emilio Marin – Michel Zink (ur.)

Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona

Paris, 2015; izdavači: Académie des Inscriptions et des Belles Lettres, Hrvatsko katoličko sveučilište; 200 stranica, 104 ilustracije. Prilozi na francuskom, engleskom i španjolskom jeziku. Cijena: 30 Eur

Važni događaji, koji su obilježili jednu epohu, a katkad u značajnoj mjeri predodredili i daljnji tijek povijesnih zbivanja, oduvijek fasciniraju, kako historičare i kolege iz srodnih im struka, poput arheologa i povjesničara umjetnosti, tako i široku publiku. Iza takvih događanja redovito stoje državni i vladari zbog čijih je djela – ili nedjela – promijenjen život ne samo suvremenika (a nekima često i okončan) nego i budućnost narednih pokoljenja. O potezima mnogih povijesnih ličnosti, kao i o njihovim utjecajima na buduće generacije (ili pak razmjerima štete), redovito se vodi rasprava u stručnim krugovima, no možemo istaknuti i primjere prevladavajućeg konsenzusa u historičarskoj analizi i interpretaciji nekih događaja i ljudi. Kad je riječ o starome vijeku, uistinu bi bilo nemoguće naći povjesničara ili arheologa koji bi umanjivao važnost Augusta, prvoga rimskog cara, ili ocijenio nebitnim razdoblje njegove vladavine u širem kontekstu povijesti rimske države. Dapače, temelji države i sustava koje je uspostavio August u mnogo čemu su uvjetovali daljnji tijek europske, a time i svjetske povijesti. Među više od sto vladara, koji su duže ili kraće vladali golemim teritorijem

sve do 5. stoljeća, i konačne propasti zapadnog dijela Carstva, ne bi bilo lako izdvojiti, primjerice, 10 najvažnijih careva, ali nema dvojbe da bi se među odabranima uvijek našao August i to, vjerujem, po izboru svakog povjesničara. Tome nije samo razlog činjenica da je riječ o prvome caru. Iako bi mu samo i zbog toga pripadalo zavidno mjesto u svjetskoj povijesti, August je nedvojbeno bio državnik koji je svojom vladavinom i političkim odlukama oblikovao budućnost i postavio trajne temelje, ne samo države kojoj je bio na čelu već i cjelokupne europske civilizacije. Današnja Europa ne bi bila ovakva kakva jest da nije bilo carstva koje je stvorio August. To carstvo nije bilo samo jedan teritorij i državno-pravni okvir već i civilizacija na čijim se temeljima razvijala Europa proteklih 2000 godina. Stoga i ne čudi da je zadnjih godina diljem našeg kontinenta kulturna i znanstvena javnost obilježavala obljetnicu konca Augustove vladavine raznim izložbenim događanjima i simpozijima. Tom je prigodom izašao zavidan broj publikacija, od monografija i izložbenih kataloga do zbornika radova, a među njima i knjiga o kojoj je riječ u ovome prikazu. Obilježavanju smrti

te nadasve važne povijesne figure pridružila se i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u suradnji s Hrvatskim katoličkim sveučilištem i francuskom Akademijom, odnosno Académie des Inscriptions et des Belles Lettres, koja je ujedno i izdavač. Zbornik sadržava radove predstavljene tijekom skupa, koji su u Parizu organizirale navedene institucije, naslovljenoga „Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona“ (August, njegova epoha i Augusteum u Naroni) i održanoga 12. prosinca 2014. godine. Zbornik, razumljivo, nosi isti naslov kao i skup, a sastoji se od 11 priloga i rasprava koje je pisalo 12 autora. Redom je riječ o relevantnim stručnjacima koji o navedenoj temi itekako imaju što reći.

Uvod su pisali akademici Pierre Gros i Emilio Marin, mogli bismo reći kako i dolikuje, jer je jedan od autora vodeći europski stručnjak za rimsku arhitekturu, posebice sakralnu, a drugi istraživač naronitanskog augusteuma i svakako najzaslužniji za njegovo predstavljanje, kako stručnoj tako i široj javnosti. Ističu, naravno, važnost toga lokaliteta, ne samo u kontekstu očuvanja i predstavljanja lokalne baštine nego i u širem povijesnom kontekstu. Augusteum u Vidu kod Metkovića je, prvenstveno zahvaljujući dobroj istraženosti, te opširnim (i ažurnim) publikacijama, za koje se pobrinula istraživačka ekipa i niz pridruženih stručnjaka, s pravom zauzeo mjesto među ključnim lokalitetima za razumijevanje razvoja carskog kulta i njegova značaja u rimskom društvu. Akademik Michel Zink je u ime Académie des Inscriptions et des Belles Lettres napisao pozdravno slovo u kojem se osvrće, kako na Augustov značaj u europskoj kulturi i povijesti tako i na važnost obilježavanja njegova doba, zapamćenog kao zlatnoga doba, i to ne isključivo u kolektivnoj memoriji samih Rimljana. Istaknuo je stoga i blisku suradnju dviju Akademija u organizaciji ovoga znanstvenog skupa te entuzijizam svih uključenih stručnjaka.

Širi pregled carskog kulta, s naglaskom na obrasce štovanja u samim svetištima, pruža nam John Scheid u svome prilogu naslov-

ljenom „Les Augustea et le culte des empereurs. Réflexions sur les rites célébrés dans ces lieux de culte“. Carski kult, iako sintagma razumljivo implicira religioznu komponentu, ipak je prije svega Augustov politički projekt. Deifikacija živih ljudi, pa ni vladara, nije u Rimljana, pogotovo tada još čvrstih baštinika republikanskih tradicija, mogla naići na sveopće odobravanje unatoč neospornoj Augustovoj popularnosti. Nije stoga čudno što je princeps imao drugačiji pristup od, primjerice, helenističkih vladara. U biti, nije se slavio August kao čovjek, već njegov Genij. Iz naše perspektive to se možda ne čini kao bitna razlika, no u očima njegovih suvremenika to se nije doživljavalo kao službena divinizacija, mada se one pronicljivije i manje mu sklone vjerojatno nije moglo zavarati. Unatoč hramovima i oltarima, koji su podignuti u njegovu čast diljem Italije ali i ostatka Carstva, i sam August izbjegava prisposodobiti sebe s bogovima pa o tome nema ni retka u njegovim Res Gestae, a ni drugi pisani izvori toga vremena ne opisuju štovanje koje mu je upućeno kao vjeru u njegovu božansku narav. U osnovi, upravo su ta svetišta najčvršći trag postojanja Augustova kulta već za njegove vladavine, ali postoje brojne nepoznanice i dubioze, pogotovo kad pokušavamo dokučiti obrasce štovanja i obrede. Neosporno je samo da se August nije smatrao božanstvom – barem za života – ali kult je ipak imao sve odlike štovanja boga, pa i prije Augustove apoteoze, odnosno trenutka kad je pokojnik postao i službeno Divus Augustus. U percepciji Rimljana izbjegnuta je divinizacija živog vladara – što bi se svakako kosilo s tradicijom – no propagandni je učinak morao biti golem jer je princeps, makar kroz svoj Genij ili Numen Augusti, doživljavao kao božanstvo (iako to formalno nije bio), odnosno personifikacija države. Takav princip carskog kulta održavao se sve do trećega stoljeća.

Nakon te teoretske rasprave, Isabel Rodà de Llanza u svom nam radu naslovljenom „La contribución del grupo estatuario de Narona al conocimiento de la escultura romana en la época de Augusto“ raščlanjuje

važnost i doprinos naronitanskih skulptura u širem kontekstu proučavanja kamene plastike Augustova doba. Naglašava činjenicu da je riječ o nalazima koji pripadaju jasno definiranom kronološkom okviru, što uvelike olakšava praćenje i prepoznavanje mogućih umjetničkih utjecaja. Tako, među ostalim, zaključuje da naronitanski August, odnosno njegov torzo, može biti smatran arhetipom carskih torza u oklopu s prikazima Gorgone, Nereida i dupina.

Toni Glučina opisuje pak u svom radu „Narona Archaeological Museum – Today“ muzeološki okvir u kojem je danas predstavljen naronitanski Augusteum, kao i sažeti opis povijesti istraživanja. Ne smijemo, naime, zaboraviti da taj izniman arheološki lokalitet nije skriven od očiju javnosti, već u njemu posjetitelji mogu uživati u suvremenom i atraktivnom muzejskom postavu.

O Augustovu dobu na jadranskom prostoru kroz prizmu epigrafije, točnije u gradovima na jadranskim obalama, kako na zapadnoj tako i na istočnoj, piše Gianfranco Paci u članku pod naslovom „L'époque d'Auguste dans les documents épigraphiques des villes antiques autour de l'Adriatique“. Poveći broj natpisa na tome području datiranih u to vrijeme, a nerijetko baš i posvećenih Augustu, odnosno neposredno povezanih sa samim carem i njegovim djelovanjem, u osnovi nije začuđujući zbog postojanja brojnih rimskih kolonija čija se dedukcija zbilja upravo u doba trijumvirata ili za Augustove vladavine. Na istočnoj obali Jadrana puni razvoj urbanog života de facto uostalom i počinje za Augusta. Zbog programirane urbanizacije i gradnje, posebice određenih javnih građevina i objekata (forum, kapitolij, augusteum, terme, teatar, amfiteatar, bedemi, akvedukt), ali i istoga veteranskog porijekla dobrog dijela populacije tih kolonija, stvara se kulturno srodan i iznimno sličan urbani pejzaž na čitavome prostoru. Uz brojne arhitektonske ostatke, epigrafija pruža najživlju sliku o urbanom procvatu za koji je zaslužan upravo August, što nam kroz svoj pregled zorno predočava G. Paci.

Politička propaganda i veličanje Augusta i njegove obitelji nije bilo ograničeno samo na građevine, kipove, epigrafičke spomenike i kovove novca. François Baratte u svome radu „Auguste et la famille impériale dans les arts précieux: propagande officielle, images privées“ osvrće se na jedan, možda manje uočljiv, ali važan i široko rasprostranjen segment primijenjene umjetnosti u službi uzdizanja vladara. Prikazi Augusta i njegove obitelji, posebice supruge Livije, nisu naime rijetka pojava na kamejama, od onih jeftinijih od staklene paste do vrhunski izrađenih primjeraka od poludragog kamenja. Potonji su, vjerojatno, rađeni pod okriljem carskog doma i dijeljeni kao skupi darovi pripadnicima društvene elite. Kameje od staklene paste su, više ili manje uspješno, imitirale skuplje verzije, a po svemu sudeći bile su vrlo popularne. F. Baratte se osvrće i na poznati nalaz kameje s prikazom Livije iz Narone, pronađen unutar augusteuma, te razrađuje ideju drugih autora da je taj primjerak mogao biti dijelom dekoracije namještaja u svetištu, ili pak posuđa, a možda i zidova, odnosno građevinskih elemenata, primjerice stupova. Ne isključuje ni mogućnost da je ta kameja izvorno mogla biti na vijencu kojim se ukrašavala glava nekog od kipova, no dopušta i da je riječ o votivnom daru. Iako nam točan kontekst nije poznat, nema dvojbe da su ovakvi predmeti, direktno vezani uz augustejsku ikonografiju i nesumnjivo propagandnog karaktera, na svoj način doprinosili popularnosti novouspostavljenog režima.

Uz opće i regionalne teme, zbornik sadrži i studije lokalnog karaktera. Dok je John Scheid carskom kultu pristupio na sintetski način, u kronološkom smislu uglavnom u okvirima Augustova doba, iako primjere i analogije traži i u kasnijim vremenima, Marc Waelkens se u svome radu „The Emperor Cult at Sagalassos (Anatolia) from Augustus to Hadrian“ temom carskog kulta bavi na lokalnoj razini, konkretno u pizijskom gradu Sagalassosu (danas Aḡlasun u Anatoliji), ali kroz daleko širi vremenski raspon, odnosno od Augustova vremena do Hadrijanove vladavine. Riječ je o lokali-

tetu koji autor odlično poznaje jer je tamo bio voditelj istraživanja od 1988. do 2013. godine. Augustova vladavina, naravno, obilježava početak razvoja kulta, dok je Hadrijanovo doba izdvojeno kao kronološka odrednica zbog izgradnje velikog hrama koji je u konačnici posvećen Antoninu Piju.

Robert Turcan, jedno od velikih europskih imena kad je riječ o rimskoj povijesti, a posebice religiji, vraća čitatelje u problematiku Augustova održavanja na vlasti sa svojim člankom naslovljenim „Auguste ou le mystère du pouvoir“. Kako sam ističe, novi je vladar uspio uspostaviti novi politički režim ne imenovavši ga izrijeком i bez pravih zakonskih temelja. Naizgled je republika, nakon građanskih ratova i teških previranja, povratila svoj stari ustroj i uobičajene obrasce političkog djelovanja, a ni jednim zakonskim aktom nije spomenut, a kamoli uspostavljen, monarhijski režim. Oktavijan je postupno i potajice stvorio oblik vladavine koji se po svemu, osim po imenu, može usporediti s monarhijom, a u tome je vjerojatno uspio i zato što to nikad nije izričito naglasio. Službeno je, naime, uvijek isticao privrženost tradicionalnim zakonskim okvirima, predstavljajući se kao legalist i zaštitnik rimske republike (uz napomenu da za Rimljane sintagma *res publica* ima značenje države, ne nužno republike kako je mi danas pojmimo). Zapravo, August i nije tvrdio da je „oživio“ ili vratio republiku, ona jednostavno nije nikad niti prestala postojati, on ju je samo kao princeps učvrstio nakon građanskih ratova te vlast vratio narodu. Tijekom cijele svoje vladavine pažljivo je birao riječi, strogo pazeći da se u službenom diskursu ničim ne može naslutiti da je njegova moć apsolutna i da je u svojoj osnovi u svakom pogledu njegov režim koncipiran kao monarhijski. Pa ipak, takav je režim, bez pravih temelja kojima bi se mogla opravdati nasljedna vlast, opstao pet stoljeća na zapadu i bitno duže na istoku. Važnu je ulogu u tako ambivalentno koncipiranom političkom sustavu igrao i carski kult, koji je u osnovi neodvojiv od vlasti kojoj pridaje božansku ulogu. I u tome je pogledu August odigrao

vještu ulogu: ironično bismo mogli primijetiti da je postao bog, no on je tu činjenicu ignorirao. Podizali su mu hramove, a on je tražio da u njima slave i Rim (*Romae et Augusto*). Naizgled ne priznajući da ima božansku ulogu, povezivanjem Rima i vladara sakralizirana je uloga potonjeg, a on je postao ljudska inkarnacija rimskog suvereniteta. Mada na istoku ni sam August nije odbijao iskazivanje božanskih počasti, u skladu s lokalnim tradicijama, u Rimu bi to u najmanju ruku bilo politički opasno. No zato se Genius Augusti počeo slaviti zajedno s *Lares Compitales* pa je Augustu, odnosno njegovu Geniju, narod u Rimu odavao počast na više od 800 mjesta. Tako je taj kult ubrzo postao sveprisutan i svakako doprinio popularnosti režima i razumljivo samog Augusta. I kao *pater patriae* preuzeo je ulogu koju u rimskoj obitelji ima *paterfamilias*. Kult je njegova Genija pružio mogućnost siromašnijim slojevima (*vicomagistri*), a nešto kasnije i oslobođenicima (*seviri Augustales*) da se neposredno uključe u sustav i dobiju nekakvu ulogu kroz štovanje vlasti. Tako je postignuta široka narodna potpora režimu i dodatno učvršćen društveni poredak. Odanost je masa omogućila propaganda, koja je pojedinca prikazivala kao oličenje providnosti i jamca društvenog prosperiteta, onoga koji je osigurao mir, *Pax Augusta*, i čija je apsolutna moć poželjna nužnost. Stvorivši režim koji nikad nije imenovao, pod krinkom tradicionalnog sustava, August svoju vlast nije morao ozakoniti novim pravnim aktima, već se samo prilagodio postojećem okviru i dodao religijsku komponentu, također prilagođenu tradicionalnom svjetonazoru. Svoju je vlast nedvojbeno učvrstio, ali nakon njegove smrti Tiberije nije mogao sa sigurnošću računati da će nastaviti vladati na isti način pa niti da će uopće vladati. Upravo je on taj koji je osigurao kontinuitet Augustova režima i utoliko R. Turcan može ustvrditi da Tiberija možemo smatrati prvim utemeljiteljem Carstva.

Posljednja dva članka pripadaju autorima uvoda koji tako i na simboličan način zaključuju zbornik koji su nam predstavili.

Pierre Gros napisao je duži rad pod naslovom „Du "temple d'Auguste" de la basilique vitruvienne de Fano aux plus anciens Augustea“, tema razumljivo bliska vrsnom stručnjaku za rimsku arhitekturu. U opširnoj analizi bavi se jednim Vitruvijevim navodom (De architectura, V, 1, 6-10) u kojem pisac, opisujući baziliku koju je osobno gradio u Fanu na jadranskoj obali (Colonia Fanensis), spominje jedan aedes Augusti u apsidi. Taj podatak nije izmakao pažnji filologa, povjesničara umjetnosti i arheologa pa su za njega u stručnoj literaturi ponuđene različite interpretacije. Kako se većina stručnjaka danas slaže da taj podatak nije kasnija interpolacija, zbunjuje činjenica da se tako nešto spominje u pisanom izvoru koji nije mogao nastati nakon 20. godine pr. Kr., odnosno u vremenu kada August zdušno uvjerava Senat da mu ne pada na pamet ugroziti temelje republike i postojeće institucije, ali i kada još odbija i izbjegava svaku inicijativu koja bi se mogla protumačiti kao pokušaj divinizacije, barem u Italiji. Je li Vitruvije tim riječima samo opisao mjesto gdje se nalazio Augustov kip, ne pridajući nužno u tome kontekstu izrazu aedes religijsku konotaciju? Takvo razmišljanje nije neuvjerljivo jer se ista riječ može rabiti i za mjesto gdje zasjedaju dekurioni, ali ne može se zanemariti činjenica da se taj aedes ipak nedvosmisleno pripisuje Augustu. Uostalom, kada riječ aedes prati ime nekog božanstva u genitivu, nema dvojbe da je redovito riječ o svetištu. Čini se da je ipak riječ o nekom aneksu integriranom u prostor bazilike i povezanom s prostorom gdje se sastajao lokalni senat, no pitanje ostaje je li se u njemu veličao samo prvak države ili mu je namjena bila i kultne prirode. Vitruvije je bio blizak s Agripom, a potonji je već između 27. i 25. godine pr. Kr. (dakle, otprilike istovremeno kad Vitruvije opisuje svoj građevinski pothvat u Fanu) planirao postaviti Augustov kip u Panteonu na Marsovu polju. Od te je ideje odustao na intervenciju samog Augusta. P. Gros se zato pita postoje li u istome razdoblju u Italiji arheološke analogije za Vitruvijev aedes Augusti, tim više što Vitruvije u svome tek-

stu ničim ne implicira da je riječ o novotariji, odnosno o njegovoj osobnoj inicijativi. I drugi su autori dopuštali mogućnost da su se u municipijima i kolonijama vrlo rano počeli postavljati Augustovi prikazi kojima se odavala službena počast, iako im se nije pridavao religijski karakter. U svakome slučaju, 12. pr. Kr. dolazi do preustroja svetišta kompitalnog kulta, odnosno svetišta Lara pojedinih četvrti kojima se 7. pr. Kr. pridodaje kult Augustova Genija te se tako lukavo izbjegava deificirati samoga vladara, slaveći samo božanski duh koji ga vodi. P. Gros, citirajući razne autore i istraživače, opisuje bazilike, kako u Rimu tako i u Italiji, koje početkom nove ere zasigurno ili barem dosta vjerojatno raspolazu prostorom u kojem se čuva Augustov kip i koje bi načelno odgovarale opisu Vitruvijeve bazilike u Fanu. Čini se da se princip uspostavljen u Augustovo vrijeme nastavlja primjenjivati u bazilikama diljem Italije i tijekom vladavine sljedećih careva, ali uočljiva je tendencija da se počinju graditi i odvojeni objekti, odnosno hramovi isključivo posvećeni carskom kultu, kao što je to slučaj i u Naroni. Autor posvećuje dio članka i razvoju svećenstva, odnosno augustala, koji su u nekom obliku – vjerojatno kroz kompitalni kult – očito postojali i prije nego što će nakon Augustove smrti službeno zaživjeti sodalitas Augustalium. Ujedno, ističe razliku između samih hramova – augustea – i sjedišta augustala – scholae – dakle, istog imena kao i sjedišta profesionalnih udruga. Iako je njegova analiza ograničena na Italiju, članak završava kratkim pregledom stanja u provincijama i zaključuje da se iste, ili barem slične graditeljske tendencije, mogu pratiti od istoka do zapada.

Zadnji članak, „L'Augusteum de Narona: de la découverte du site à l'inauguration du musée, une décennie mémorable vue de l'Occident“, jedan je detaljni pregled akademika Emilija Marina o historijatu istraživanja samog lokaliteta, ali i o muzeološkoj valorizaciji augusteuma. Kao voditelj istraživanja i stručnjak koji je prvi predstavio rezultate toga iskopavanja stručnoj javnosti (a potom godinama pisao i uređi-

vao znanstvene publikacije o tim istraživanjima), ujedno i inicijator izgradnje muzeja, nema dvojbe da je bio najpozvaniji napisati ovaj osvrt. Čitatelji koje zanima priča što se krije iza ovoga arheološkog istraživanja (a iza svakog takvog istraživanja stoji jedna priča s brojnim akterima, koja nažalost često ostane neispričana) uz pregršt će informacija imati uvid i u bogatu znanstvenu bibliografiju, nastalu tijekom i nakon istraživanja.

Ovaj je zbornik nedvojbeno publikacija koju su sastavili afirmirani eruditi europskoga glasa.

Stoga je posebno zadovoljstvo primijetiti da su u njezinu nastanku sudjelovale i naše institucije. Sam podatak da je lokalitet koji

u ovome djelu zauzima počasno mjesto u našoj zemlji možda i nije toliko važan koliko činjenica da je riječ o profesionalno istraženom, adekvatno valoriziranom i stručno publiciranom arheološkom lokalitetu. Upravo je to ono što našim kolegama, a time i našoj znanstvenoj zajednici služi na čast, daleko više od puke činjenice da takvo mjesto stjecajem okolnosti postoji u Hrvatskoj. Njihov je profesionalizam i entuzijazam omogućio da Narona postane nezaobilazno mjesto u svakoj raspravi o nastanku i razvoju carskog kulta. Da nije bilo njihova truda i zalaganja, ova knjiga ne bi nikad izašla na svjetlo dana niti bi danas o tome lokalitetu pisala vodeća svjetska imena naše struke, citirajući publikacije objavljene u Hrvatskoj.